

„ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ“, от проф. Л. В. ВОРОБЬОВ. Живн и деятельность; Революционная программа; — Круг философско-социологических идей; Болгарская утопия; Фольклор, литература и наука; Эстетическое кредо; Метаморфозы наследства. М., 1980. 590 с.

Когато вниквах в сложната и противоречива съдба на Каравелов — сърцевина на разглежданата монография, — откривах и фрагменти, твърде познати за мене. Възкресявах паралелно и времето преди четвърт век, когато в редакцията на сп. „Литературна мисъл“ се представи изключително интересният „материал“ с приносно значение: „Виенският“ кореспондент на в. „Голос“ (1867—1868)“, публикуван още същата 1957 г. (№ 6, 83—88) от същия автор.

Тогава, а и по-късно, та и досега се водеха и водят ползотворни дискусии за преоценка на идеологическия „прелом“ на Каравелов след разрива му с Ботев. Едни строго се придържаха о фактите и очертаваха този „прелом“; други не го забелязваха в практиката на писателя; трети считаха, че революционно-демократическият период от живота на нашия класик изобщо е кратък и в основните си позиции остава демократ-просветител, а четвърти наблягаха на особеностите на българската „национална революционност“ и оттам характеризираха Каравелов като идеолог на средната либерална буржоазия и не признаваха никакъв „прелом“, а по-скоро отчитаха ясното проявление на основните му методи в националноосвободителната борба: просвещение и надежди за въоръжена помощ отвън...

В разгара на споровете материалът на Воробьев се възприе също като „дялан камък“, защото всеки детайл бе документирал с нови, неизвестни факти и свидетелства, като допринасяше да се изясни научно въпросът за формирането на революционно-демократическия мироглед на Любен Каравелов. Редколегията като цяло начело с главния редактор подкрепи позициите на автора.

Лев Валентинович оперираше с непознати и твърде интересни факти. Беше се ровил резултатно в старите руски архиви: в личните преписки и в архивите на Каравеловите руски, украински, сръбски и румънски другари и съратници; в архивохранилищата на официалните учреждения... Непознатото уличавахе и опияняваше. А Воробьев го поднасяше внимателно, с научен такт и с изключителна

добросъвестност. Не искаше да опростява сложността на социалната атмосфера на Българите; не желаше да схематизира обществените и психичните процеси; не скриваше, нито търсеше форми да приглуши острата и противоречива истина за мащабния и делови революционер, познал въздействието на руските революционни демократи, открил много свои другари в Русия, Сърбия, Румъния и Австро-Унгария...

Воробьев пристъпваше към задачата си като подготвен българист. Вече беше издал самостоятелна книга за гения на България („Христо Ботев. Живн и деятельность“. М., 1953. 152 с.), а само след две години той редактира и „Избранные произведения болгарских революционных демократов“ (М., 1959).

Още оттогава датираят влеченията и научните интереси на автора към Българското възраждане. Патосът и идеите на нашето Възраждане дават всичко потребно на Воробьев, за да напише голямата книга на своя живот, която читателят има вече в ръцете си. Тя се раждаше мъчително трудно, в разстояние на повече от две десетилетия, трансформирайки се в четири варианта:

първият — „К вопросу о философских воззрениях Любена Каравелова (М., 1959, с. 180—190. Научные доклады Высшей школы. Филос. науки, 1959, № 1, 8°);

вторият — „Философские и социологические воззрения Любена Каравелова. М., Москов. ун-в., 1962. 196 с., 8°;

третият — „Любен Каравелов. Мировоззрение и творчество.“ М., Гослитиздат, 1963. 280 с. 2 л. портр. и 2 л. факс., 8° и последният —

четвъртият вариант — това е обемистият научен труд, най-цялостният свод от дълголетните наблюдения на известния съветски учен-българист.

Веднага трябва да се подчертае, че монографията за Каравелов (посвещава се на 1300-годишнината на България, по повод и на 100-летието от смъртта на белетриста) не е механично сливане на различните варианти, тъй като двете основни книги (1962 и 1963) са замисляни като съставни части от „едино изследване“. Още повече, че след излизането на първите три варианта у нас и в чужбина бяха публикувани допълнително много нови и неизвестни документи, писма, съчинения, ръкописи, публицистични произведения и пр. С тях авторът се е съобразявал и не е могъл

произволно да ги обединява. Все пак някои целини моменти са се запазили незаесгнати, за които и авторът напомня („всёма ограничѣнная часть фрагментов“, с. 3).

Извървеният път от Воробьев е значителен. Той дава точна рамка на епохата и вижда своеобразието на Българското възраждане в контекста на балканското националноосвободително движение. А ускореното ни литературно-идейно развитие откроява на фона на руската, сръбската, румънската и на цялата европейска литература. В същност и петте самостоятелни глави на монографията обемат разностранната литературна и гражданска дейност на писателя. Внимателно се изучават началните тласъци от духовното формиране, детските и юношеските години, идейните влияния и цялостното развитие на бъдещия писател. Особено място се отделя на първите разкази, на пребиваването на Каравелов в Москва и на „Българи от старо време“.

Чрез най-характерните възлови проблеми и в хронологическа последователност авторът детайлно изследва многопосочната дейност на Каравелов. Очертава го чрез конкретни факти като основоположник на критическия реализъм в българската и сръбската художествена литература; сочи неговите последователи и в двете литератури и внимателно анализира художествените достойнства и своеобразието на „Крива ли е съдбата?“, писана на сръбски език.

Воробьев непрекъснато следи развитието и духовното израстване на Каравелов като теоретик, свързан със своята епоха и с нейните главни задачи. Тук, в контекста тъкмо на тези алтернативи на епохата, Воробьев оригинално разглежда т. нар. „българска социална утопия на Каравелов“ (364—413). Показва го като действителен ръководител на националноосвободителното движение в България през 60-те и 70-те години на XIX в., съчетаващ качествата си на проникателен организатор и революционер, познаващ стратегията и тактиката на това движение на Балканите, за да издигне актуалните за времето лозунги за Балканска федерация.

След като внимателно анализира фактите, изследователят показва и активната дейност на Каравелов като кореспондент на руски вестници, когато е в Белград, Нови Сад и другаде... А когато е вече в румънска емиграция, нашироко се разглежда колосалната дейност на писателя като ръководна фигура в БРЦК; като дипломат, журналист, фейлетонист, редактор на „Свобода“, „Независимост“, „Знание“ и др.; като активен общественик и „душа“ на революционната ни емиграция. За първи път така подробно се аранжират много нови с познати факти. Пролитава огромната работоспособност и настойчивост на Каравелов, които са респектирвали съвременниците му. Той е работел ежедневно не по-малко от десет часа и дори личната си квартира превръща в революционен щаб и място, където могат да отдъхнат работни-

ците на революционната организация, да обсъдят извършеното или да получат нови организационни поръчения...

Напълно оправдани са онези отклонения от „добрия тон“ на солидното научно изложение, когато се изразява личното отношение към редица факти или личности. В такива епизоди всеки научен детайл, всеки жест, всяка нова черта или реплика придобиват по-особен смисъл и значение. Понякога толкова много свикваме с трафаретите на научно-теоретическо изложение, че всеки опит за по-своеобразно извеждане на научните истини ни шокира. Воробьев обаче открива за себе си своя „мярка“ и е последователен на своя стил...

Той ни въвежда например в битово-житейската среда на Каравеловото семейство. В неговия дом всичко е събрано на едно място — кабинет, печатница, спалня, всекидневна, редакция, кухня, столова... И сред бедната, бих казал — мизерна, обстановка се пазят от всички като някаква реликва единственият предмет на всеобща гордост. Това е библиотеката на писателя — голям, пълен с книги шкаф, — където с любов са подредени хиляди книги и списания: броеве от „Съвременник“, „Полярна звезда“, „Руско слово“, педагогическото списание на Л. Н. Толстой, „Ясна поляна“, събраните съчинения на Н. В. Гогол, В. Г. Белински, А. Н. Островски; книги на Ф. М. Достоевски, Марко Вовчок, Тарас Шевченко и на други руски и украински класици. Освен тях — произведения на Сервантес, Шекспир, Мюлер, Русо, Гьоте, Шилер, Хайне, Байрон и Жюль... И още много други научни трудове на световноизвестните западноевропейски философи, социолози, моралисти и пр.

Тъкмо на фона на това огромно духовно богатство се открояват интелектуалните координати на нашия писател и революционер... Воробьев показва как Каравелов благоговее и постоянно се обръща към него... А съвременниците на писателя са го виждали през прозореца как в синя работническа блуза напрегнато извършва от сутрин до вечер вдъхновената си работа.

Благодарение на огромните творчески усилия на изследователя Каравелов извисява духовния си ръст на гражданин, на крупен възрожденски деятел на Балканите, на един от най-ярките български революционни демократи, запълнил цял етап в историята на Българското възраждане. Съветският учен аргументира всяко свое становище не по предварителни схеми, не с предубеденост, а с факти и документи, с конкретни наблюдения и научни анализи. Бих добавил, и с интуицията на учения, с професионалния усет на философа-теоретик, с проникновението на изследователския талант.

За да обоснове и подробно да разгърне собствените си възгледи за делото на Каравелов, за да ни убеди в тяхната безспорност и научна правдоподобност, Лев Валентинович

съзнателно подхвърля на проверка старите истини. Съзнателно привлича мненията на известните свои предшественици — български, руски и съветски, сръбски и други издатели и изследователи. . . А тяхното име е легион. На много места се позовава на З. Стоянов, М. Димитров, А. Бурмов, Б. Пенев, П. Зарев, П. Диневков, М. Арнаудов, В. П. Велчев, Г. Константинов, П. Миятев, Ив. Унджиев, Г. Цанев, Ст. Попвасилев. . . Връща се и още по-назад — към мненията на Кабакчиев или Клиничаров или към възгледите и обобщенията на съвременните по-млади учени като Д. Лекков, И. Конев, Л. Минкова, Цв. Унджиева, П. Тотев, Кр. Шарова и мн. др. Не пропуска и приносите на такива учени като Аксаков, Хомяков, Прижов, Державин, Смирнов, Лавров, Копержински, Ерихонев, Шелудко, Гачев, Никитин, Кравцов, Шпилюва, Мазуркевич и мн. др.

Към техните мнения се отнася с голяма скрупулозност и крайно добросъвестно: едни приема и страстно защитава, шом е убеден в тяхната правдивост и аргументираност; други отрицава, но след обективен анализ; трети допълва, като към позитивните догадки прибавя и свои аргументи, а четвърти само частично коригира. . .

В научно-реконструкторската си работа Воробъв се ръководи единствено от златното си правило да не се скарва никога с научната истина и да търси само истината, извлечена педантично точно след анализа на съществуващите и налични факти, изтъквани в историческия им аспект на сложните класово-партийни противоречия и взаимоотношения. В научните си обобщения Воробъв има най-сигурната опора в откритията на класиците на марксизма-ленинизма и строго се придържа в тях. Но той извлича своите истини и след като с тънък усет се отнася към новото, което съвременните му колеги — изследователи на Каравелов, прибавиха. Тук се вземат под внимание научните приноси в трудовете на Михаил Арнаудов, Пантелей Зарев, Илия Конев, Дочо Лекков, Цвета Унджиева, Лилияна Минкова и др., които не само разкриха нови ширини от духовния образ на писателя, но и издадоха редица неизвестни ръкописи, материали, писма и документи („Из архива на Любен Каравелов“. С., 1964).

Изследователската допълнителна работа, извършена от Воробъв, се увеличава с положителен резултат. Той обхваща цялото художествено и публицистично творчество на писателя — поезия, белетристика, публицистична проза, спомени, фолклор, литературно-критически статии, философско-социологични съчинения, етюди по етика и нравственост, непознати писма, програми и пр. Чрез анализа на тези творби се представят естетическите възгледи на един от най-ярките ни критически реалисти, представен основателно като „реформатор на българската художествена литература“. . .

И накрая, след като анализира в синтезиран разбор революционните повести на белетриста и по-подробно — „Хаджи Ничо“, както и лириката, фейлетоните и обществено-политическата дейност на Каравелов от последните години, Воробъв подробно се вгледва в драматичния „прелом“ в живота на нашия виден художник и моралист.

Авторът реализира нов духовен прочит на фактите и разшифрова настъпилите драматичен поврат у Каравелов не като хладен анализатор, а като приобщен автор изведник, знаещ всичките му тайни и съзнаващ както личната сложност на „прелома“, така и драматизма на обществената ситуация, сплитаща разнородни класови и национални сили, неподдаващи на енергичния писател. Преломът се разглежда като многозначещ процес на субективните и обективните взаимоотношения, изцяло свързан с борбата за политическа, социална и национална свобода.

Съветският изследовател по оригинален начин документира всяко волево действие и конкретни прояви на Каравелов в общественото и литературата, за да обоснове мащабите на личната му драма, видяна на фона на социалното и в рамките на „българската социална утопия“. . .

В текста, в общия строеж на психологическия и гражданския модел на Каравелов се усещат и не плътно споени и аргументирани съждения, които пораждат несъгласия, възражения или съмнения. . . Но това е работа на бъдещ документален анализ, когато ще са налице и отсъстващите документи в българските архивохранилища. . .

Монографията за Каравелов само би се обогатила, ако в анализа се привличат и повече епизоди, както и обобщения, произтичащи от неговата художествена идейност. . . Изобщо проблемите на художествената специфика за изследователя са никак встрани, по-неразгърнати и до голяма степен остават неовладяван терен. Не че отсъствуват, не че не се поставят, но се разглежда мимходом, без да са равностойни, за да не кажа централни теми. А това се налага за писател-реалист като Каравелов, утвърдил противоречива и сложна художествена практика. Още повече, че той не е само идеолог на национално-освободителното движение, но и негов художник. Нюансите в неговата поетика, разнородните художествени структури, жаровото смесение или неповторимостта на българската мисловност, народностният дух и бит са все теми с върна оценка, но са само маркирани, а изводите и обобщенията не са извлечени след по-обстоен анализ и съпоставки с поетиката на наши и чуждестранни автори, от които Каравелов се учи. Каравеловата поетика заслужава вниманието на всички българисти, тъй като в нея се съчетава най-доброто от романтизма с новите кълнове от художествената практика на класическия и на критическия реализъм.

Воробъов проектира Каравелов-стилиста, изобразителя, народопсихолога и моралиста все на фона на цялостния му свят, с всичката му противоречивост. Така доказва, че завоюването от него равнище успешно се съревновава с най-добрите ни изследвания за Каравелов. Това му позволява да се възползува и от най-новите търсения в областта на съвременната аналитична наука, за да се добере и до по-резултатно въздействие върху масовото съвременно съзнание...

Всеки, който продължи осмислянето на взаимоотношенията между героите от света на причудливите „Българи от старо време“ и от света на техните отрицатели по линията на временно-пространствената обусловеност и на фона на отминалите исторически събития, то като краен резултат ще се открие и друго знаково съдържание на бъдещите взаимоотношения между народите на Балканите и друг знаков смисъл на Каравеловите художествени образи, които продължават да въздействуват. Така ще се разкрият и по-различни аспекти, измерения и възможности на Каравеловия творчески метод. Ще се очертаят и значителните достижения в поетическото му и разказваческо изкуство, тъй като нашият писател се нагърбва да решава най-назрелите задачи на тревожната епоха. И в това решение писателят-хуманист разчита еднакво и на въздействието на активната организационна дейност, и на пряката си публицистична и журналистическа реч, и на зрелите си художествени идеи. А тези негови идеи в една или друга степен се носят чрез душевността и характерологията на персонажа.

Младостта на тези идеи, историческият им оптимизъм и прозрение отрезвяват за съвременен поглед, с който трябва да се гледат важните проблеми от живота на балканските народи и да се решава в духа на Каравеловите традиции, като се влага в тях и висок човешки смисъл... Актуалността на Каравеловите идеи носи нови мащаби и нов хуманистичен патос. Затова с пълно основание Каравелов се приема като един от предтечите на социализма.

„Заклучението“ на труда съдържа мисли, адресирани към нашия съвременник. До голяма степен тези размисли допълват положителната оценка, която и без това категорично се налага. Искам само да прибавя, че Воробъов дълбоко познава и обича света на Каравелов. И той не скрива своите симпатии. Нещо повече. С ревниво чувство твърди, че Каравеловото наследство не е само „национална гордост на българите“. Той искрено ни доверява, че това наследство е лично негова гордост (с. 576).

След като подчертава, че за България Каравелов изиграва същата роля, каквато играят и великите енциклопедисти за Франция, и след като наблюдава, че заедно с Христо Ботев Каравелов тласка българската революционна мисъл към възприемане на марксизма и с това става идеен предшественик

на Благоевата философска школа, Воробъов основателно обобщава, че с цялото си богато и многостранно дело Каравелов изиграва водеща роля за огромния скок на България в обществено-политическия и културно-развития и за същинската революция в ускореното развитие на българската художествена мисъл. Оттук произтича и генералната оценка и прогноза на изследователя: „До тех пор, пока крепост гуманизма и социализма още пытаются штурмовать враги поопаснее османов, наследие Каравелова будет жить и в его стране, и за ее пределами“ (с. 589).

Христо Йорданов

„НЕШО БОНЧЕВ“ от ИВАН СЕСТРИМСКИ.
С., изд. „Бълг. писател“, 1982

Башата на съвременната българска литературна критика Нешо Бончев често е привличал интереса на литературните историци. Публикувани са множество статии и студии, разглеждащи както неговата биография, така и творчеството му. Може ли се каже, че и мястото му в родната литература е отдавна определено и няма опити за омаловажаване на делото му. Нешо Бончев е класик в българската литература, чийто идеи и критическа практика изиграват особено важна роля в разволя на възрожденската литература. Не съм сигурен обаче, че днешните поколения литератори познават добре живота и статиите на Нешо Бончев. Ето защо трябва да приемем като похвален опит на известния наш литературно-критически очерк за първия български професионален критик. Очеркът има популяризаторски характер и това личи най-вече в подчертания стремеж на Сестримски да преразказва статиите на Бончев, да цитира пространно негови писма или изказвания на негови приятели и съвременници. В крайна сметка мисля, че целта е постигната: очеркът дава представа за същността, интересите, идеите и творческите намерения и осъществявания на Бончев. Авторът е изследвал печатни текстове и архивни документи, което му е дало възможността да бори с повече факти, да разкрива неизвестни страни от лицето на възрожденския деец.

Нешо Бончев не е просто значима фигура в българската история. Той е изразител на определена съставка на тогавашната интелигенция в емиграция. Бончев съвсем малък напуска родния си град Панагюрище и се заселва в Русия. Там учи, там работи, там написва и публикува първите си литературно-критически статии. Руският обществен и литературен живот, българите, живеещи тук, оказват своето решаващо влияние върху младия литератор. Той придобива навиките на кабинетен учен (макар и да е нямал навика за системен труд, както Марин Дринов), на заседнал човек, който предпочита отдалеч